

Валерія Корнівська

СВІТОВІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ: ПРЕХОДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНОГО КАПІТАЛІЗМУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто трансформації капіталістичної системи під впливом інформаційно-мережових способів господарювання, що супроводжується поглибленням конфліктності в глобальній системі координат, падінням ефективності формальних та неформальних інститутів, деструкцією ціннісних основ суспільства, соціальною дестабілізацією. Проаналізовано зростаючі суперечності по лінії тісно пов'язаного розвитку геополітичних союзників та сателітів: ЄС та США; при цьому зроблено висновок, що ефективно долання кризових тенденцій в США пов'язано із домінуванням мережових підходів в організації виробництва та регулювання, які стають базовими в умовах нового технологічного переходу. Водночас ієрархічні підходи, що розвиваються сьогодні в ЄС в процесі контркризового реформування, явно суперечать актуальній інформаційно-мережовій парадигмі, що передбачає високий рівень автономії одиниць, які складають структуру цілого. З'ясовано, що глибинною трансформацією фінансово-кредитних інститутів при переході від капіталізму до інформаційно-мережової економіки є зміна економічного призначення кредиту як базового фінансового інституту ринкової економіки: при капіталізмі кредит використовується переважно для забезпечення виробничого процесу, в інформаційно-мережовій економіці кредит необхідний в цілях монетизації попиту для реалізації зростаючих обсягів продукції глобальних корпорацій.

Ключові слова: преходження глобального капіталізму, контркризове реформування, глобалізований капіталізм, глобальні структури.

JEL: P 43.

Сьогодні у світі триває глобальна перестановка сил, яка супроводжується рухом способу взаємодії домінуючих гравців від застарілої системи правил у бік необмежених конфліктів та розривів.

Глобалізований капіталізм конфліктує з державами, що намагаються його регламентувати, при цьому мережові механізми взаємодії вступають у суперечність із державою як уособленням фундаментальної соціальної ієрархії. Розгортається криза державно-ієрархічного світоустрою на тлі формування глобальних мереж управління, що передають регулюючі сигнали на рівень національних господарств. Внаслідок цього посилюються суперечності між глобальними структурами та суверенними державами.

Загострюються суперечності між глобальним та національними рівнями економічної активності: світові гравці посилюють владу на тлі явних втрат національних економічних систем¹; фінансові ринки, що стали ката-

Корнівська Валерія Олегівна (vkornivska@ukr.net) канд. екон. наук; старший науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

¹ Доповідь про світові інвестиції за 2015 рік свідчила, що, незважаючи на триваючу глобальну нестабільність, у 2014 році міжнародне виробництво продовжує розши-

лізатором світової загальноекономічної та гуманітарної нестабільності, продовжують займати домінантне положення в системі економічних зв'язків, незважаючи на структурні та обмежувальні реформи фінансового простору. На рівні національних господарств зростає безробіття, тоді як на рівні операційної активності ТНК кількість зайнятих збільшується.

Ті неоднозначні процеси, свідками яких ми сьогодні є, демонструють складну прогнозованість та подальшу конфліктність розвитку світового економіко-інституційного простору. Характеризуючи фундаментальні основи сучасних глобальних процесів, А. Гриценко відмічає: "Узагальненою сучасною формою реалізації суперечності спільно-розділеного існування є суперечність між глобалізацією, яка розвивається з боку сумісності і реалізується передусім через інформаційно-технологічні та фінансово-економічні механізми, і локалізацією, яка розвивається з боку розділеності і реалізується через просторово-територіальні форми локалізації матеріальних і трудових ресурсів, здатних переміщатися в просторі зі швидкістю фінансових потоків і електронних платежів" (Гриценко, Корнівська, 2016).

Конфліктні форми взаємодії глобалізації та локалізації демонструють трансформації *глобалізму як системного еволюційного підходу, визначають кризу глобального капіталізму та кризу капіталізму взагалі*. Тому пошук парадигми посткризового розвитку вже не можливий в рамках трансформацій капіталізму².

Маючи циклічний характер, актуальна глобальна фінансово-економічна нестабільність в той же час свідчить про більш глибокі процеси, ніж перехід до нової стадії розвитку капіталізму. Сьогодні мова йде про формування нової моделі економічної діяльності, посткапіталістичної, коли перетворюються базові інститути, структури та принципи, що склали основу економічного функціонування капіталізму. Розгортання суперечності глобалізації та локалізації свідчить про активне вживання нових принципів реалізації економічного та суспільного буття глобальних інформаційно-мережових технологій у системі національних господарств. У контексті еволюції господарчих систем це можна розглядати як конфлікт ієрархічного капіталізму та інформаційно-мережевого суспільства.

Для обґрунтування сучасних перехідних процесів необхідною є термінологічна визначеність. Поняття глобалізму являє собою спосіб відображення сучасних еволюційних процесів, систему мислення, що розгор-

рюватися, при цьому обсяг продажів і активи у зарубіжних філіях транснаціональних підприємств збільшуються швидше, ніж у їхніх вітчизняних компаній: обсяг продажів і створена додана вартість зросли відповідно на 7,6 і 4,2%. Число зайнятих на закордонних філіях досягло 75 млн осіб. Триває покращення фінансових результатів діяльності зарубіжних філій у приймаючих країнах, зокрема рівень прибутковості по ввезених ПІІ збільшився з 6,1% у 2013 році до 6,4% у 2014 році (хоча він як і раніше нижчий в порівнянні із середнім докризовим рівнем в 2005–2007 роках). На кінець 2014 року запаси готівки приблизно 5000 транснаціональних підприємств оцінювалися в розмірі 4,4 трлн дол., що на 40% більше в порівнянні з кризовим періодом 2008–2009 років.

² Одним із рецептів виходу з кризи свого часу були обґрунтовані трансформації капіталізму з парадигми короткострокових ефектів на "довгостроковий капіталізм". У своїй статті в Harvard Business Review Домінік Бартон (відомий економіст, один із директорів дослідницької компанії МакКінзі) виклав переконливі аргументи на користь ініціативи по переходу від так званого "квартального капіталізму" до інвестування в контексті довгострокової перспективи для стимулювання економічного зростання. URL: <https://hbr.org/2014/07/capitalism-for-the-long-term>.

таються до глибинної теоретичної концепції міждисциплінарних досліджень буття сучасної людини в глобалізованому світі.

Сучасна філософія досліджує глобалізм³ як поняття, яке визначає сутність сучасного етапу розвитку людської цивілізації, за якого проблеми, що виникають, однаково актуальні для всього людства: "глобалізм – це напрям наукового, політичного, філософського мислення, що відображає здатність до сприйняття глобальних проблем"; "глобалізм – міждисциплінарне дослідження нових умов еволюції життя на планеті, пов'язаних із загальними тенденціями розвитку цивілізації, тими суперечностями глобального масштабу, суб'єктом яких виступає людство загалом і природа, а також дослідження глобальних проблем (загрози ядерної війни, гонки озброєнь, розриву в рівнях розвитку різних регіонів і народів світу, екологічної, енергетичної, продовольчої криз, демографічного вибуху і т.д.); сукупність політичних стратегій, пов'язаних з організацією та координацією зусиль усього людства щодо запобігання його самознищення"⁴.

Системні уявлення про взаємозумовлене, взаємовідповідальне існування кожної людини, етносу, народу, держави в глобальній системі координат, на поверхні суспільного буття реалізуються в політиці глобалізму, коли "глобалізм виступає від імені всього світу, як націоналізм колись брав на себе право говорити від імені всієї держави" (Мунтян, 2010).

Пройшовши шлях від системного уявлення через теоретичну концепцію до активної політики, в сучасних умовах глобалізм став ще й ідеологією. Сьогодні це вже не просто спосіб мислення, методологічний підхід у політиці, сьогодні – це ідеологія транснаціональних корпорацій, що представляють домінуючу економічну одиницю в глобальній системі взаємозв'язків.

Структурна перебудова найбільших економік світу та фінансова лібералізація 70–90-х років ХХ століття вивели на світову авансцену новий спосіб організації виробництва та реалізації продукції – глобальну мережу підприємств з новими механізмами здійснення виробничого процесу, менеджменту, економічної культури; ці підприємства створили основу глобальної економіки. Розвиток бізнес-діяльності таких підприємств у рамках усього світового господарства став матеріалізованою основою підходів глобалізму, який почав трансформувати свої базові засади в контексті інтересів ТНК. При цьому глобалізм став ідеологією глобального капіталізму.

Свого часу М. Кастельс писав: "Глобальна економіка – це абсолютно нова історична реальність, відмінна від світової економіки, в якій процеси накопичення капіталу відбувалися в усьому світі і яка, згідно з ученням Ф. Броделя та І. Валлерстайна, існувала, щонайменше, з ХІ століття. Глобальна економіка – це економіка, в якій національні економіки залежать від діяльності глобалізованого ядра. Останнє включає в себе фінансові ринки, міжнародну торгівлю, транснаціональне виробництво, певною мірою науку і технологію і відповідні види праці. Загалом можна визначити глобальну економіку як економіку, чиї основні компоненти мають інституційну, організаційну та технологічну здатність діяти як спільність (цілісність) у реальному часі або в обраному часі в планетарному масштабі" (Кастельс, 2000).

Те глобалізоване ядро, про яке говорив Кастельс, з 2007 року перебуває на етапі кризової дестабілізації, коли біфуркаційні процеси виявляють все більше і більше диспропорцій системного характеру. В цих умовах за-

³ http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/267.

⁴ Там само.

гострюється глибинна суперечність, що полягає в неефективності глобальних підходів на тлі не просто збереження, а ще й актуалізації інституційних середовищ національних держав; на поверхні економічних явищ вона розгортається як криза взаємодії наднаціональних органів і інститутів суверенних держав, транснаціональних корпорацій і національних урядів. Загальносистемним результатом цих процесів стала інтернаціональна соціальна катастрофа глобального масштабу, що полягає в зростанні нерівності та зuboжінні населення. Слід брати до уваги, що підходи глобалізму часто виявляли свою обмежену ефективність, згадаємо хоча б політику Вашингтонського консенсусу, що завжди викликала протести антиглобалістів. Проблема полягає в тому, що економічна несправедливість, нерівність та соціальні деструкції ніколи не досягали таких масштабів. Диспропорції глобального капіталізму загострили класовий характер сучасних економічних процесів, примушуючи замислитись над кризою капіталізму як такого.

Причиною таких тенденцій стала фінансова лібералізація як частина політики глобалізму. У березні 2016 року вийшла у світ системна робота Д. Фурчери і П. Лунгані, в якій вони доводять, що "вільний рух капіталу через національні кордони в теорії несе в собі численні переваги, на практиці лібералізація часто призводила до економічної нестабільності і фінансової кризи. Це, своєю чергою, призводить до несприятливих наслідків для багатьох людей, особливо тих, хто не є заможним. Лібералізація також негативно впливає на відносну ефективність переговорних позицій компаній і працівників (тобто капіталу і праці на жаргоні економістів), тому що капітал зазвичай може з більшою легкістю перетинатися через національні кордони, ніж трудові ресурси. Загроза виведення виробництва за кордон робить більш слабкими переговорні позиції працівників і скорочує частку загального доходу, яка їм дістається" (Фурчери, Лунгани, 2016). Після відкриття країнами своїх рахунків з капіталом нерівність в країнах завжди зростала.

Важливо, що навіть у США – країні, яка є провідником глобалізаційних процесів, – проблема нерівності стоїть надзвичайно гостро вже не одне десятиліття. Причини, фактори та результати цих складних процесів у своїй роботі "Ціна нерівності" досліджує Нобелівський лауреат Дж. Стигліц. Саме через зростання впливу кризових процесів на населення та соціальні дисбаланси сьогодні новообраний президент Д. Трамп обґрунтовує актуалізацію національних інтересів та реіндустріалізацію як єдині можливі шляхи посткризового розвитку.

І ситуація в США, і BREXIT у Сполученому Королівстві, і посилення національних рухів в Європі та світі є актуальним проявом фундаментальної суперечності між невизначеними наслідками політики глобалізму та чітко визначеним потенціалом інституту суверенних держав як на практиці, так і у сфері ідеології. Вже сьогодні це призвело до знецінення риторики глобалізму як ідеологічного інструменту сприяння економічній діяльності в рамках наднаціонального економічного простору; адже для транснаціональних корпорацій ефект від такої діяльності є максимальним, інша справа – національні економічні простори, які явно програють перед лицем глобального цілепокладання.

Опоненти підходів, спрямованих на відновлення статусу національного суверенітету як споконвічної несучої конструкції світової системи (зазвичай представники фінансових кіл) як аргумент відзначають неможливість розвитку протекціонізму: "Ми повинні боротися з загасанням світ-

ла глобального капіталізму будь-якими підручними способами. Нинішнє уповільнення зростання і політична реакція не є якоюсь "новою нормою". Це, скоріше, повернення до "старої норми", що останній раз спостерігалася в 1930-х роках. Яким би не виявився правильний шлях вперед для глобальної економіки, ми точно знаємо, що це не може бути повернення до ізоляціонізму і протекціонізму тієї пори"⁵. Повернення виробництва та його організації на переважно національний рівень сьогодні неможливо практично реалізувати не тільки у зв'язку із тим, що транснаціональні корпорації – це домінуюча одиниця глобального виробництва, з її перевагами в управлінні витратами та якістю продукції, в координації попиту; більш глибока, фундаментальна причина – процеси *преходження*⁶ капіталізму та криза національної держави як його політичного уособлення.

I. Валлерстайн вважає, що капіталізм, вийшовши на глобальний рівень, досяг історичних меж свого розвитку. Проникнення його геоінституційної ідеології на периферію одночасно продемонструвало обмеженість подальшого розвитку.

Л.Туроу доводив, що "вічні істини капіталізму – економічне зростання, повна зайнятість, фінансова стабільність, підвищення реальної заробітної плати, – очевидно, зникають у міру того, як зникають його вороги. Щось змінилося всередині самого капіталізму..." (Л. Туроу, 1999)

Сьогоднішня глобальна криза може розглядатися як криза переходження капіталізму, який, досягши глобального рівня розвитку, в умовах інформаційної революції потребував нових систем організації виробництва, споживання та розподілу. Але такі системи в процесі вживляння в капіталізм призводять до тотальної деструкції його базових інститутів. За таких умов в перспективі домінуючою виробничою структурою стає глобальна корпорація, але не капіталістична, а мережева.

Триваючі процеси *вживляння інформаційно-мережевих способів господарювання в капіталістичну систему* супроводжуються трансформаціями способів організації виробництва та реалізації, зрушеннями в усталених структурах взаємодії, зростанням суперечностей у комплементарних взаємозв'язках системи, падінням ефективності формальних та неформальних інститутів, деструкцією ціннісних основ суспільства, соціальною дестабілізацією, кризою домогосподарств, зростанням нерівності. Все це може розцінюватися як аномальне зростання соціально-економічної невизначеності функціонування сучасної цивілізації. Як завжди в історії, це стимулює інтенсивні процеси пошуку та відбору інституційних альтернатив, перш за все, у формі гострих соціальних конфліктів та зіткнень. Загострення проблем соціальної нерівності свідчить про застарілість існуючих форм розподілу умов виробництва та економічної влади, і одночасно готує ті соціальні сили та групи, що руйнуватимуть сучасний капіталізм.

Процесам формування та розгортання інформаційно-мережевої економіки були присвячені системні роботи економічного, інституційного, соціо-

⁵ Фридман А. Можно ли спасти глобальный капитализм URL: <http://finance.liga.net/economics/2016/12/1/opinion/50803.htm>.

⁶ Актуальні трансформації капіталізму ми характеризуємо за методологією Гегеля як *преходження*, коли поступово сходячи з економічної авансцени, капіталізм повністю не зникає, але входить в основу, базу нової системи, даючи підґрунтя для розвитку явищ, процесів та підходів, адекватних новим принципам економічної діяльності. Наприклад, фінансові інститути як базова складова економічної системи переходять з капіталізму в мережеву економіку, втім їхня домінуюча функція в умовах нової економіки вже інша (в статті цей момент буде розглянуто).

логічного характеру. М.Кастельс, характеризуючи перехід до нової економіки, називає її інформаційною і глобальною: "...тому що в нових історичних умовах досягнення певного рівня продуктивності і існування конкуренції можливо лише всередині глобальної взаємозалежної мережі. Глобальна мережа з'явилася в останній чверті XX століття як результат революції у галузі інформаційних технологій, що надала необхідну матеріальну базу для створення такої нової економіки. Тут є історичний взаємозв'язок між знанням та інформацією, що лежать в основі економіки, їхньою глобальною поширеністю і революцією у сфері інформаційних технологій, яка породила нову економічну систему, відмінну від тієї, що існувала раніше"⁷.

Виробництво та реалізація продукції в глобальній мережі реалізуються в нових організаційних формах, відмінних від тих, що були притаманні визначеним інституційним середовищам капіталістичної економіки (наприклад, японська модель організації виробництва та менеджменту, американська модель тощо). Сьогодні панують єдині глобальні мережеві форми. Кастельс проголошує такий тезис: "різноманітність культурних контекстів, в яких інформаційна економіка виникає і еволюціонує, не заважає наявності загальної матриці організаційних форм в процесі виробництва, розподілу і споживання. Без таких організаційних передумов ні технологічні зміни, ні політика держав, ні стратегії фірм не змогли б зійтися воедино в новій економічній системі"⁸. Отже, принципи єдності глобальної мережі виходять за рамки інституційного та культурного контексту, вона неісторична. Її функціонування лежить зовні соціоінституційного простору, умови, принципи діяльності та її ефективність теж задані зовні. Прикладом такого мережевого підходу в бізнесі є модель франчайзингу⁹, яка активно клонує успішні телепрограми і шоу по всьому світу. Небезпечність світової експансії "соціально зовнішнього" складається в тому, що, по суті, його інтегруючий потенціал є набагато нижчим у порівнянні зі вкоріненими формами інтеграції соціуму, але воно (соціально зовнішнє) може досить успішно їх руйнувати.

Виникнення та впровадження нових організаційних форм пов'язано з тим, що, з одного боку, в 70 – 80-ті роки йшла реструктуризація капіталізму, а з іншого, – виникали новітні технології: "поява інформаційної економіки характеризується розвитком нової організаційної логіки, яка співвідноситься з поточним процесом технологічних змін, але не залежить від нього"¹⁰.

Реструктуризація капіталізму мала своїм результатом формування світової мережі підприємств з глобальним характером діяльності, заснованих на гнучкому виробництві та реалізації продукції. Панування інформаційних технологій привело до того, що асортимент продукції почав дуже швидко оновлюватися, потребуючи розширення ринку збуту.

Отже, результатом процесу капіталістичної трансформації та інформаційної революції стало формування гнучких глобальних мереж вироб-

⁷ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/03.php.

⁸ Там само.

⁹ Франшиза – об'єкт договору франчайзингу, комплекс благ, що складається з прав користування брендом і бізнес-моделлю франчайзера, а також інших благ, необхідних для створення та ведення бізнесу. Як франшизи можуть виступати методи ведення бізнесу, товарний знак, технологія зі взаємними зобов'язаннями і пільгами, що надаються за плату і оформлені відповідно до закону про охорону інтелектуальної власності.

¹⁰ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура.

ництва та реалізації, що характеризуються швидким оновленням асортименту та якості продукції.

Провідний американський теоретик у сфері соціальних та політичних наук Д.Белл, характеризуючи соціологічний контекст актуальних суспільних та економічних трансформацій, визначає: "Революція в організації та обробці інформації та знань, в якій головну роль відіграє комп'ютер, розгортається водночас із розвитком індустріального суспільства. Три аспекти останнього особливо необхідні для розуміння телекомунікаційної революції:

- перехід від постіндустріального суспільства до сервісного суспільства;
- вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання для здійснення технологічних інновацій;
- перетворення нової "інтелектуальної технології" у ключовий інструмент системного аналізу і теорії прийняття рішень" (Белл, 1986).

Д. Белл звернув увагу на ті процеси соціологічного та політичного характеру, що розвиватимуться як наслідок панування інформаційного фактора економічної діяльності та суспільного буття людини. Завдяки цьому він зміг оцінити зміст та наслідки специфічних комунікаційних трансформацій, науково-технологічних інновацій у процесі виробництва та оцінити неоднозначні наслідки використання інформації для здійснення контролю та владних повноважень, зміни підходів в урбанізації. В контексті нашого дослідження принципово важливим є обґрунтування проблеми зростання пропозиції в обмежених умовах інформаційного суспільства: "Сучасна технологія відкриває безліч альтернативних шляхів для досягнення унікальних і разом з тим різноманітних результатів, при цьому неімовірно зростає виробництво матеріальних благ" (Белл, 1986).

Важливим внеском у теоретичний аналіз формування та розвитку інформаційної економіки є концепція К.Перес (Перес, 2011). Обґрутовуючи циклічність розвитку економічних систем у зв'язку із технологічними революціями, у своїй праці "Технологічні революції та фінансовий капітал" вона характеризує процеси розгортання сучасної п'ятої (інформаційної) революції: "Незважаючи на вторгнення нових потужних технологій і нових можливостей, що з'явилися з приходом нової технологічної революції, суспільство все ще міцно тримається за стару парадигму та її інституційну систему. Світ комп'ютерів, гнучкого виробництва та Інтернету має іншу логіку і висуває інші вимоги, ніж ті, що допомагали розповсюдитися автомобілю, синтетичним матеріалам, масовому виробництву та мережі швидкісних доріг. Раптом виявляється, що старі регулятивні норми і звички заважають новим технологіям, що неадекватні їм також старі організації та інститути" (Перес, 2011). Тому настає криза державного управління, і суспільство потребує глибокого переформатування. Називаючи революційні зміни в технологіях "Великим вибухом", К. Перес вважає, що перші декілька десятиліть після нього будуть дуже неспокійні, а економічні блага розподілятимуться дуже нерівномірно. Внаслідок цього зростатимуть протестні настрої, які можуть перерости у відкриті бунти, як це було в 1848 році в Європі на першому етапі індустріалізації (Перес, 2011). Вона показує, що актуальне домінування фінансових ринків щодо реальних економічних процесів – це також закономірна тенденція, яка залежить від циклу: "фінансова агресивність виступає могутньою силою в розгортанні технологічної революції, а конкретно – в розповсюдженні інфраструктури і покращенні, а іноді навіть у перебільшенні переваг нових товарів, галузей і технологій загального використання"

(Перес К., 2011). Бум на фінансових ринках та домінування фінансового сектора як сфери інвестиційного вкладення К. Перес аналізує в історичному контексті та доводить циклічний характер таких процесів, пов'язаних із тим, що переваги новітніх технологій породжують підвищений попит на цінні папери, що представляють нові галузі, тому в ХІХ столітті розвиток залізничного транспорту та промисловості взагалі, що вийшов на глобальний рівень, стимулював зростання фондових ринків 1880–1890 років. Розвиток автомобільної промисловості в США на початку ХХ століття, фордистська модель виробництва зумовили домінування Нью-Йоркської біржі, "яка сприймалася, як двигун, що приводить у рух не тільки американську, а навіть світову економіку" (Перес, 2011).

Що стосується кризи фінансових ринків, то і вона є закономірною фазою циклу: рано чи пізно перегрів фінансових ринків у зв'язку та на тлі розвитку нових технологій завжди відбувається, при цьому "практичне завдання – а саме створення адекватної регулятивної системи і ефективних превентивних заходів – зазвичай вирішується швидко". (Перес К., 2011).

Якщо ми проаналізуємо в термінах цієї концепції сучасні кризові процеси, то можна побачити, що зрушення, які ми сьогодні спостерігаємо, знаходяться в її межах: і впровадження нових інформаційних технологій, що тривають з 70-х років ХХ ст., і неефективність формальних та неформальних інститутів, і криза національних держав, і зростання нерівності, і протестні настрої. А втім, є певні розходження.

По-перше, криза, що була пов'язана із активними фінансовими вкладеннями в інформаційні технології, – криза "доткомів", відбулася задовго до сучасних біфуркаційних процесів, на початку 2000-х. Головним фактором, спусковим гачком сучасної глобальної фінансово-економічної та суспільної нестабільності **стала криза заборгованості домогосподарств**. Тут слід взяти до уваги, що, згідно з К. Перес, період активного вживання новітніх технологій у старі організаційні та інституційні системи часто супроводжується активним залученням населення у фінансові операції. Так було на початку 1920-х років, коли кожна вдова мала фінансові активи (Перес, 2011). Зрозуміло, що саме цей соціальний прошарок завжди приймав на себе найбільші тягарі кризи.

Але криза заборгованості домогосподарств 2007–2008 років має зовсім іншу природу – це криза останніх спроб реанімувати капіталістичний спосіб господарювання через його індустріальну матеріальну складову. Остання в умовах деіндустріалізації західних країн була представлена тільки інфраструктурою – житловим будівництвом, яке давало масовий зростаючий попит.

По-друге, швидкого вирішення регуляторних проблем на сьогоднішній день не відбулося (криза триває вже практично десятий рік), і сьогодні ми продовжуємо спостерігати глибокі системні зрушення у світовій взаємодії.

На поверхню виходять глибинні суперечності, що актуалізувалися протягом сучасної кризи по лінії тісно пов'язаного розвитку геополітичних союзників та сателітів: ЄС та США.

Європа знаходиться в загальносистемній кризі і втрачає не тільки економічні, а й інституційні та соціогуманітарні імпульси для посткризового розвитку. При цьому США, будучи джерелом кризових процесів, проте, швидше пережили кризові тенденції, ніж Європа. Дані Єврокомісії свідчать, що через рецесію та слабкий кредитно-інвестиційний процес найближчим майбутнім

країни ЄС не зможуть досягти потенційного ВВП, тоді як для США ця перспектива стає реальністю вже в 2018 році (ECB, 2014). Аналітики МакКінзі свідчать, що банківська система США серед усіх розвинених країн краще за інших впоралася з "зустрічними вітрами, і підсумки недавніх президентських виборів дають надію на більш сприятливе регуляторне середовище"¹¹.

Причина відносно швидкого відновлення економіки та фінансово-банківського сектора США тут не тільки в тім, що США лишаються домінуючим глобальним гравцем; так за даними Доповіді про світові інвестиції 2015 ООН, саме США належать найбільші у світі придбання на ринку "злиттів та поглинань" – 120024 млн дол., при цьому жодна європейська країна ані до кризи, ані після неї не досягла такого рівня¹². Більш впливовим фактором, на нашу думку, тут є внутрішні механізми організації економічної діяльності та регулювання в США. Слід враховувати, що Сполучені Штати – "батьківщина" мережевих підходів в організації збуту, виробництва та регулювання, які стають домінуючими в умовах нового технологічного переходу. Ієрархічні підходи, що розвиваються сьогодні в ЄС, явно суперечать актуальній інформаційно-мережевій парадигмі, що передбачає високий рівень автономії одиниць, що складають структуру цілого.

В ЄС сьогодні намагаються вибудувати чітку ієрархічну структуру наднаціонального регулювання з явною перевагою останнього щодо національних інтересів та інститутів держав-членів ЄС. Вступаючи в конфліктну взаємодію з наднаціональними інститутами, економічні агенти національного рівня порушують системну рівновагу не тільки ендегенних економічних просторів, а всього економічного та інституційного простору ЄС. Проблема суверенних боргів держав – членів ЄС створила умови для загальноєвропейської турбулентності. Результатом її поглиблення стало формування негативної комплементарності держав та фінансових інститутів, яка, маючи витoki з національних просторів, набула загальноєвропейського масштабу, при цьому всі наднаціональні заходи з її вирішення поки не дають бажаних результатів.

Трансформаційні процеси в Сполучених Штатах також додають невизначеності подальшим світовим трендам. В США тривають сьогодні багатовекторні процеси, однозначно кваліфікувати які дуже складно, взяти хоча б прихід до влади Д.Трампа, провідника національної ідеї та захисту національних інтересів. Що це може означати для світу, в якому США представляють собою країну-глобалізатора, – зміну геополітичного тренду, кризу глобалізму як парадигми, чи розширення сфери впливу національної американської ідеї до рівня всього глобального простору?

Слід враховувати важливу тенденцію реіндустріалізації США, ідеї якої виникли ще до Трампа. Сьогодні риторика повернення виробництва в США стає дедалі гучнішою. В цьому контексті виникає питання, як мінімізувати конфлікт по лінії взаємодії держави та транснаціональних корпорацій, та обґрунтувати необхідність перенесення виробництва з країн з дешевою робочою силою в США. Другим питанням в цьому контексті є взаємодія мережевих механізмів організації економічної діяльності, що поступово займають домінуюче положення, з поверненою промисловістю. Причому першим фактором невизначеності є відсутність кваліфікованої

¹¹ A brave new world for a global banking? URL: <http://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/a-brave-new-world-for-global-banking>.

¹² Доклад о мировых инвестициях 2015. URL: <http://www.worldinvestmentreport.org/ru/>.

робочої сили та відсутність специфічного менеджменту, "заточеного" під керування промисловими процесами.

Вказані процеси повернення промисловості будуть болючими як у контексті інвестиційного забезпечення переходу на переважно інформаційно-мережеві принципи діяльності, так і в аспекті необхідних соціоінституційних трансформацій, пов'язаних із забезпеченням виробництва робочою силою необхідної кваліфікації та культури сприйняття виробничого процесу. Тоді це повернення промисловості може стати вибуховим механізмом для американської економіки.

М.Кастельс¹³, обґрунтовуючи економічну еволюцію від індустріальних форм до інформаційно-мережевих, розглядає модель масового виробництва як базову. Її суб'єктом була велика корпорація, з чіткою вертикально-інтегрованою системою виробництва та реалізації продукції. Запорукою максимального економічного успіху була економія на масштабі, яка досягалася в процесі виготовлення стандартизованої продукції в конвеєрному виробництві. При цьому попит також певним чином контролювався з боку корпорації через використання специфічних форм маркетингу та менеджменту.

Глобальна диверсифікація ринків та втрата контролю за попитом у наслідок технологічної революції висунули нові вимоги до світових корпорацій, вони мали поступово відходити від систем масового виробництва.

Попередньою відповіддю на нові умови стала гнучка виробнича система. "Гнучкі виробничі системи з великим обсягом випуску, зазвичай пов'язані зі зростаючим попитом на цей продукт, об'єднують високі обсяги випуску, що дозволяють забезпечити економію на масштабі виробництва, з пристосованими до роботи на конкретне замовлення, легко програмуваними виробничими системами, що дозволяють економити на розмаху операцій. Нові технології дозволяють перебудувати складальні лінії, характерні для великої корпорації, в набір легко програмованих виробничих одиниць, які можуть швидко реагувати на варіації ринку (гнучкість продукції) і на зміни в технології (гнучкість процесів)". Водночас слід усвідомлювати, що глобальні корпорації як складова одиниця світової економіки лишилися і будуть домінувати, змінилась їх організаційна форма: з ієрархічної на мережеву.

Новітні технології як запорука конкурентної перемоги зробили оновлення асортименту та якості виробленої продукції єдиною можливим шляхом розвитку глобальних корпорацій. При цьому цикл виробництва значно скоротився, обсяги продукції до реалізації постійно зростали, в цих умовах потрібна була специфічна система реалізації продукції, якою стала мережа, з її основною ціллю – *створенням попиту*.

Капіталістична економіка постійно наштовхується на проблему реалізації виготовленої продукції, адже попит на неї лежить поза бажанням та волею капіталіста. Звідси і кризи перевиробництва, якими майоріла капіталістична економіка ранніх стадій розвитку. Р. Люксембург (*Люксембург, 1934*) вказувала на екзогенний характер процесів формування попиту відносно процесів виробництва. У своїй праці "Накопичення капіталу" вона написала: "...саме у свавіллі й анархії, що панують на ринку, дає себе відчути залежність окремого капіталіста від суспільства, від сукупності окремих членів його, що виробляють та споживають. Для розширення процесу відтворення йому потрібні додаткові засоби виробництва і робоча сила, а також засоби для існування її власників, але наявність всіх цих елемен-

¹³ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура.

тів залежить від таких моментів, обставин і фактів, які відбуваються за його спиною абсолютно незалежно від нього. Щоб він був у змозі реалізувати масу своїх продуктів, що зростає, йому потрібен розширений ринок збуту, але він абсолютно безвладний щодо фактичного розширення попиту взагалі і попиту на товари того сорту, що поставляє саме він”.

I. Валлерстайн, характеризуючи основну суперечність капіталізму, доводить: “У той час як в короткостроковій перспективі максимізація прибутку вимагає максимізації вилучення додаткового продукту з безпосереднього споживання більшості, в довгостроковій перспективі безперервне виробництво додаткового продукту вимагає масового попиту, який може бути створений лише перерозподілом вилученого додаткового продукту. Оскільки ці два міркування спрямовані в протилежні сторони (це і є “суперечність”), система переживає постійні кризи, які в довгостроковій перспективі її послаблюють і одночасно роблять для привілейованих гру не вартою свічок” (Валлерстайн, 2006)

Якщо для капіталізму проблема попиту є фундаментальною проблемою цього способу виробництва, то проблема створення масового попиту в інформаційно-мережевій економіці вирішується в мережевій системі реалізації продукції, завданням якої є створення штучного попиту на продукцію глобальних корпорацій, що постійно оновлюють її асортимент.

Водночас попит має бути монетизованим. Монетизація зростаючого штучного попиту може бути реалізована двома шляхами: зростанням доходів (заробітних плат) або зростанням кредитної складової споживання. В умовах, коли масове виробництво інноваційних товарів у країнах з дешевою робочою силою диктує зниження середнього рівня заробітних плат, досягнення згаданої цілі монетизації попиту стає можливим лише за рахунок споживчого кредиту. Отже, зростання фінансової інтегрованості домогосподарств – це механізм нейтралізації кризи надвиробництва глобальних корпорацій.

Якщо в капіталістичній економіці кредит потрібний для процесу виробництва, то в інформаційно-мережевій для забезпечення реалізації продукції. Масове виробництво неможливе без зниження витрат за рахунок зниження зарплати, що компенсується шляхом зростання кредитування та фінансового залучення домогосподарств.

К.Перес досліджувала еволюцію капіталістичного способу виробництва і розглядала інформаційно-мережеву економіку як п'яту стадію. Однак інформаційно-мережева економіка – це вже не капіталізм; вона трансформує не тільки цілі, механізми та способи організації виробництва, розподілу, обміну та споживання. Вона впливає на те, що Ф.Бродель називає “матеріальною цивілізацією”, на сектор домогосподарств, на інституційну основу капіталістичного суспільства: середнє підприємство. Тому це вже не ієрархічна капіталістична економіка, заснована на ціннісно-інституційних засадах, а абсолютна нова – мережева.

Дж. Богл, характеризуючи процеси розвитку капіталізму, написав: “В XVIII–XIX ст. в британській економіці панували квакери, можливо, завдяки своїй легендарній простоті та економії вони накопичили капітал, який можна було б інвестувати. Квакери володіли більше, ніж половиною британських металургійних підприємств і грали ключові ролі в банках, виробництві споживчих товарів та трансатлантичній торгівлі. Турбота про надійність, абсолютну чесність і чітке ведення звітності забезпечила довіру в операціях з іншими квакерами, й інші спостережливі купці прийшли

до висновків, що довіра інших людей йде пліч-о-пліч з успіхом у бізнесі. Егоїзм потребував чесноти" (Богл, 2011). Саме тому А. Сміт робив висновки про "невидиму руку", що спрямовує індивідуальні потреби до загального суспільного інтересу, – він характеризував сучасне йому суспільство, його цінності та інституційне наповнення.

Розвиток капіталізму став можливим завдяки закріпленню прав власності, перемоги наукового раціоналізму, ринкам капіталу та розвитку інфраструктури та комунікацій. Так само можна стверджувати, що розвиток капіталізму став можливим завдяки цінностям та довірі, що стимулювали формування довгострокових економічних зв'язків, основаних на взаємній вигоді. І ця система працювала досить ефективно, незважаючи на кризи, практично до другої половини ХХ століття. Причому головним її надбанням було те, що "система загалом не давала надмірних вигід одним за рахунок інших" (Богл, 2011). Інакше кажучи, поступово капіталізм набув певної соціальної якості.

Сьогодні соціальна якість економічних процесів набуває нових рис. Соціальним вважається розвиток споживчого кредитування, а не загальна безкоштовна освіта. Світ прагне до загальної фінансової інтегрованості, хоча саме вона призвела до соціальної катастрофи багато домогосподарств під час останньої кризи. Глибинність трансформацій сучасного етапу еволюції глобальної економічної системи підтверджується деструкцією базового інституту, що був основою капіталістичного господарства – джерела масового попиту, – *домогосподарства*, що на поверхні економічних явищ представлено загальносистемною проблемою нерівності та зuboжіння населення.

Інститути капіталізму прямо або опосередковано виконували соціальну функцію, мережеві підходи поступово нівелюють інституційний вплив на економічні, соціальні та загальносуспільні процеси. Для мереж більш характерними є моделі поведінки, що виключають ціннісні основи взаємодії, тому сьогодні світ рухається у напрямку, що потребує дуже ретельного дослідження.

Література

- Белл Д. (1986). Социальные рамки информационного общества. *Новая технократическая волна на Западе*. Москва: Прогресс. С. 330–342.
- Богл Д.К. (2011). Битва за душу капитализма; пер. с англ. А. Калинина. Москва: Изд. института Гайдара. 424 с. С. 40.
- Валлерстайн И. (2006) Миросистемный анализ: введение. Москва: Территория будущего, 2006. С. 175.
- Гриценко А.А. Корнівська В.О. (2016) Суперечливість та комплементарність реконструктивного розвитку інституціональної системи. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей*. Київ: ДВНЗ "Університет банківської справи". С. 56–71.
- Кастельс М. (2000) Глобальный капитализм. Экономические стратегии, №3, с. 14–25.
- Люксембург Р. (1934). Накопление капитала. Т I и II. 5-е изд. Москва; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство. 463 с. С. 16–17. URL: <http://propaganda-journal.net/bibl/rl.pdf>.
- Мунтян М.А. (2010). Глобализм. *Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН. Т. I*. Москва: Мысль. 744 с. С. 533.
- Перес К. (2011). Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания; пер. с англ. Ф.В.Маевского. Москва: Дело АНХ, 2011. 232 с.
- Стиглиц Дж. (2015). Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему: [пер. с англ.]. Москва: Эксмо. 512 с. (Top Economics Awards)
- Туроу Л.К. (1999) Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир; [пер. с англ.]. Новосибирск: Сибирский хронограф, 430 с.
- Фурчери Д., Лунгани П. (2016). Открывая возможности для неравенства. *Финансы и развитие*, март 2016. С. 43–46.

ECB (2014) Capital markets union – the “Why” and the “How”. *Dinner speech by Yves Mersch, Member of the Executive Board of the ECB, Joint EIB-IMF High Level Workshop*, Brussels, 22 October 2014.

References

- Bell D. (1986). Social'nye ramki informacionnogo obshhestva [The social framework of the information society]. *Novaja tehnikratscheskaja volna na Zapade*. Moskva: Progress. P. 330–342. (In Russian)
- Bogl D.K. (2011). Bitva za dushu kapitalizma [The battle for the soul of capitalism]; per. s angl. A. Kalinina. Moskva: Izd. instituta Gajdara. 424 p. P. 40. (In Russian)
- Vallerstajin I. (2006) Mirosystemnyj analiz: vvedenie [Mirosystem Analysis: Introduction]. Moskva: Territorija budushhego, 2006. P. 175. (In Russian)
- Hrytsenko A.A. Kornivska V.O. (2016) Superechlyvist ta komplementarnist rekonstruktyvnoho rozvytku instyutsionalnoi systemy [Contradictory and complementary to the reconstructive development of the institutional system]. *Filosofii finansovoi tsyvilizatsii: liudyna u sviti hroshei*. Kyiv: DVNZ "Universytet bankivskoi spravy". P. 56–71. (In Ukrainian)
- Kastel's M. (2000) Global'nyj kapitalizm [Global capitalism]. *Jekonomicheskie strategii*, №3, p. 14–25. (In Russian)
- Ljuksemburg R. (1934). Nakoplenie kapitala [Accumulation of capital]. T I i II. 5-e izd. Moskva; Leningrad: Gosudarstvennoe social'no-jekonomicheskoe izdatel'stvo. 463 p. P. 16–17. URL: <http://propaganda-journal.net/bibl/rl.pdf> (In Russian)
- Muntjan M.A. (2010). Globalizm [Globalism]. *Novaja filosofskaja jenciklopedija: v 4 t. / In-t filosofii RAN. T. I. Moskva: Mysl'. 744 p. P. 533. (In Russian)*
- Peres K. (2011). Tehnologicheskie revoljucii i finansovyj kapital. Dinamika puzyrej i periodov procvetanija [Technological revolutions and financial capital. Dynamics of bubbles and periods of prosperity]; per. s angl. F.V.Maevskogo. Moskva: Delo ANH, 2011. 232 p. (In Russian)
- Stiglic Dzh. (2015). Cena neravenstva. Chem rassloenie obshhestva grozit nashemu budushhemu [The price of inequality : how today's divided society endangers our future]: [per. s angl.]. Moskva: Jeksmo. 512 p. (Top Economics Awards) (In Russian)
- Turou L.K. (1999) Budushhee kapitalizma. Kak segodnjashnie jekonomicheskie sily formirujut zavtrashnij mir [The future of capitalism. How today's economic forces shape tomorrow's world]; [per. s angl.]. Novosibirsk: Sibirskij hronograf, 430 p. (In Russian)
- Furcheri D., Lungani P. (2016). Otkryvaja vozmozhnosti dlja neravenstva [Discovering the possibilities for inequality]. *Finansy i razvitie*, mart 2016. P. 43–46. (In Russian)
- ECB (2014) Capital markets union – the “Why” and the “How”. *Dinner speech by Yves Mersch, Member of the Executive Board of the ECB, Joint EIB-IMF High Level Workshop*, Brussels, 22 October 2014. (In English)

Надходження до редакції 15.06.2017 р.

GLOBAL TRANSFORMATION PROCESSES: GLOBAL CAPITALISM IN THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND NETWORK ECONOMY

Valeriia Kornivska

Author affiliation: PhD in Economics, Researcher, Department of Economic Theory Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. Email: vkornivska@ukr.net.

The author considers the transformation of capitalist system under the influence of information and network management methods, accompanied by the deepening conflict in the global system of coordinates, a decrease in the efficiency of formal and informal institutions, destruction of the value foundations of the society, and social destabilization. Analyzed the growing contradictions of the closely related geopolitical allies and satellites, the EU and the US; thus concluded that effective overcoming of the crisis tendencies in the US is related to the dominance of network approaches in the organization and regulation of production that are basic in the new technological wave. However, the hierarchical approaches that are now developing in the EU in the course of the anti-crisis reform clearly contradict the actual information and networking paradigm that provides a high level of autonomy of the units that make up the whole structure. It has been found that the deep transformation of the financial and credit institutions during the transition from capitalism to the information and network economy is changing the economic purpose of loan as a basic financial institution in market economy: under capitalism, loan is mainly used to ensure the production process, while in the information and network economy it is used to monetize the demand for the realization of the growing produce of global corporations.

JEL: P 43.